

ניתוח פסיכואנליטי לטקסט ספרותי: המקרה של "ד"ר ג'קל ומיסטר הייד" לאור המקרה של "סיביל" (חולה ב DID)

מאת: נטלי תורג'מן, דוקטורנטית בביה"ס לטיפול באמצעות אמנויות, אוניברסיטת חיפה.

ללחוץ ללא רחם, "את אינטליגנטית מכדי להיכנע לעיוות
ההמוני הנובע מסיפורי בדיון", אמרה. "העובדות שונות
לחלוטין" (שרייבר, פלורה רטה. סיביל, (תרגמה אילה רהב)
ת"א: כנרת, 1987, עמ' 98).

על ד"ר ג'קל ומר הייד:

"סיפורו המוזר של ד"ר ג'קל ומיסטר הייד" הוא רומן קצר,
בלשי, מאת רוברט לואיס סטיבנסון (1850 - 1894) על אודות
אישיותו הכפולה של ד"ר הנרי ג'קל. הרומן פורסם לראשונה
בשנת 1886 וזכה כבר עם פרסומו הראשון להצלחה נדירה
(סטיבנסון, 1996). ד"ר ג'קל רוקח תרופה שמאפשרת לו
להדחיק זמנית את הצד הטוב באישיותו של אדם ומחליט
לנסות את התרופה על עצמו. כאשר הוא עושה זאת פורצת
מתוכו דמותו של "מר הייד", יצור אפל ואלים. העלילה בנויה
כסיפור מתח שבמהלכו אנו מתוודעים לרצח של סיר קארי
דאנארס. אנו עומדים על הקשר המפתיע בין ד"ר ג'קל לבין מר
הייד המתגלה כרוצח¹.

על הפרעת הזהות הדיסוציאטיבית:

במהלך השנים חלו שינויים בתפיסת הפרעת הזהות
הדיסוציאטיבית. בשנת 1994 שונה ב DSM IV מינוח התופעה
מ- MPD (Multiple Personality Disorder) ל- DID
(Dissociative Identity Disorder). בעבר, ייחסו לאנשים
שסבלו מהפרעה זו את רעיון "הדיבוק" או ראו אותם "כמי
ששוכן בתוכם השטן". מאוחר יותר, לא הבחינו בין תופעה זו
לבין תופעת הסכיזופרניה. כמו כן, היה קשה בד"כ להבחין
ביותר משתי אישיות (Wilson, 1982). הקינג מיחס זאת

המאמר דן בשני סיפורים: טקסט ספרותי-בלשי מאת
סטיבנסון "המקרה המוזר של ד"ר ג'קל ומר הייד" ובמקרה
של "סיביל", חולה בהפרעת הזהות הדיסוציאטיבית. ליוזה
(1993) טוען כי צריך לקרוא את היצירה הספרותית של
סטיבנסון לפחות פעמיים על מנת להבינה כראוי. בקריאה
ראשונה יש להתייחס אליה כסיפור פנטסטי, בלשי, על אדם
שרוקח משקה מסתורי ובקריאה השנייה כסיפור בו ניצב לפנינו
אדם בעל שתי אישיות (Lizza, 1993). היצירה הספרותית
מנותחת במאמר זה דרך מבט פסיכואנליטי, כך שההתייחסות
לד"ר ג'קל ומר הייד היא לא כאל שתי דמויות אקטואליות,
בעלות גוף שונה, אלא אל מר "הייד" כאישיות בתוך ד"ר ג'קל
עצמו – אישיות "חבויה". תוך כדי ניתוח היצירה הספרותית
אתייחס ל DID ולמקרה המוכר של סיביל.

מילות מפתח: ריבוי אישיות, הפרעת זהות דיסוציאטיבית,
DID, MPD, סיביל, סטיבנסון, ד"ר ג'קל ומר הייד, תיאטרון,
כפילות.

על סיביל:

"סיביל" הינו מקרה מפורסם של חולה בהפרעת זהות
דיסוציאטיבית (DID), שנקראה גם אישיות רבת פנים. זהו
מקרה בו לחולה היו 16 אישיות, היא טופלה באנליזה
והחלימה. המטפלת של סיביל מזכירה את היצירה הספרותית
של סטיבנסון "המקרה המוזר של ד"ר ג'קל ומר הייד":

סיביל הפסיקה אותה, "אז אני כמו דוקטור ג'קל ומר
הייד?"

ד"ר וילבור הטיחה את אגרופה בכף ידה. "זה לא סיפור
אמיתי", אמרה, "זהו בדיון. את בכלל לא כמו דוקטור ג'קל ומר
הייד. סטיבנסון לא היה פסיכואנליטיקן. הוא יצר את שתי
הדמויות הללו כפרי דמיונו הספרותי". דוקטור וילבור המשכה

¹ בתרגומה של בתיה גור, הוצאת עם עובד, 1996. במאמר אשתמש
לעיתים גם בתרגומה של שלי מרון, הוצאת אביב, 2001.

היא לא 'נעלמת' (כך כינתה את הרגשתה), אלא היא ממשיכה לעשות דברים: "בעוד את עצמך מאבדת את ההכרה אדם אחר משתלט עלייך ומתפקד במקומך" (שרייבר, 1987, עמ' 97-98). להלן תגובתה של סיביל כשהיא מתוודעת בפעם הראשונה לדבריה של ד"ר וילבור: "אדם אחר? שאלה סיביל המומה... כן, השיבה הרופאה. היא התחילה להסביר, אך סיביל הפסיקה אותה. אז אני כמו דוקטור ג'קל ומר הייד? ד"ר וילבור הטיחה את אגרופה בכף ידה. זה לא סיפור אמיתי, זהו בדיון. את בכלל לא כמו דוקטור ג'קל ומר הייד. סטיבנסון לא היה פסיכואנליטיקן. הוא יצר את שתי הדמויות הללו כפרי דמיונו הספרותי. כסופר המעוניין רק לטוות את חוט הסיפור. אני יכולה ללכת עכשיו? הזמן שלנו עבר, אמרה סיביל לפתע. הלחץ עליה היה כמעט קשה מנשוא. אך דוקטור וילבור המשיכה ללחוץ ללא רחם. את אינטליגנטית מכדי להיכנע לעיוות ההמוני הנובע מסיפורי בדיון, אמרה. העובדות שונות לחלוטין. קראתי אודות אנשים אחרים במצב הזה. אין להם צד טוב וצד רע. הם לא נקרעים מההתלבטות בין טוב ורע" (שם, עמ' 98).

האם אין דמיון בין סיפורה ה'אמיתי' של סיביל לסיפורו ה'בדיוני' של ד"ר ג'קל?

אצביע על כמה נקודות משותפות הן במקרה של סיביל והן ביצירה ד"ר ג'קל ומר הייד. הדמויות בעלילה מתארות את מר הייד כקטן קומה וכאדם הלוש בגדים גדולים בכמה מאשר מידתו המקורית. לאורך כל הפרק הראשון שמו של מר הייד מוזכר בצמוד לתיאורו כקטן קומה.

"פתאום ראיתי שתי דמויות אדם. אחד מהם היה איש קטן קומה..." (סטיבנסון, 2001, עמ' 8). "לכאורה הוא התייחס אל קטן הקומה ממש כמו כולנו" (שם, עמ' 9). "ובאמצע ההתקהלות עמד האיש הזה, נמוך ועלוב. היום אני יכול לומר כי פניו הזכירו לי את פניו של השטן" (שם, עמ' 10). "הפכו אותו על גבו וראו את פניו של אדוארד הייד. הוא היה לבוש בגדים שמידותיהם היו גדולות מאוד ממידתו, בגדים לאיש גדול גוף כרופא..." (סטיבנסון, 1996, עמ' 62). "האיש הזה (שאת הרושם שעשה עלי מרגע שנכנס אני יכול לתאר רק כסקרנות מעוררת בחילה) היה לבוש באופן שהיה גורם לאדם רגיל להיראות מצחיק. כלומר בגדיו, אף שהיו של אריג משובח ולא צעקני, היו גדולים הרבה-הרבה יותר מכפי מידותיו מכל הבחינות – המכנסיים היו תלויים על רגליו ומופשלים כדי שלא ייגררו על הארץ, מותני המעיל הגיעו עד לירכיו, והצווארון היה פרוש כולו על כתפיו. מוזר לומר, אבל הלבוש המגוחך הזה לא עורר בי כלל וכלל צחוק" (שם, עמ' 72).

ד"ר ג'קל עצמו מתאר את הרגשתו כשהוא נהפך למר הייד:

לעובדה שבמאה ה-19 השתמשו בדיאגנוזה של "תודעה כפולה" (Hacking, 1994).

ההפרעה מתאפיינת בקיומם של שתיים או יותר זהויות, אישיותיות, שונות אצל אדם אחד. ישנה הפרדה בין האישיות והן שולטות על התנהגותו ומחשבתו של האדם. בדרך כלל ישנה אישיות מרכזית (core) וכמה אישיותיות אחרות נוספות (co-personalities) הנקראות גם – alter personalities. הדינאמיקה אצל מרובה האישיות היא כזו שישנה החלפה של אישיות אחת "התופסת את הפיקוד" על פני זו הקודמת, "ששלטה" וביטאה את עצמה. האישיות המרכזית (core) נקראת גם לעיתים האישיות המארכת. כלומר, היא מארכת את האישיותיות הנוספות האחרות. קיימת באדם אי-יכולת להיזכר במידע אישי חשוב ושלא ניתן להסבירו באמצעות שכחה רגילה. לפיכך, לעיתים קרובות האישיות הדומיננטית אינה מודעת לאישיותיות האחרות.

עובדה מעניינת היא שהדיווח על הפרעת זהות דיסוציאטיבית גדל בזמנים ספציפיים. למשל, כשהמקרה של סיביל פורסם כספר ונעשה לסדרת טלוויזיה (1975), או מקרה מוכר אחר של חווה, שהיה לרב מכר ונעשה לסרט – "שלוש פנים לחווה" (1957) (Wilson 1982). מקרה נוסף, הוא המקרה של Christine Beauchamp שסיפורה עובד למחזה והוצג בהצלחה בבראודוויי. לפיכך, מתעוררת לא פעם השאלה עד כמה פרסומי מקרים כאלה ועיבודם ליצירות אמנות משפיעים ומעצבים את דעתנו בנוגע לתפיסת ההפרעה (Hacking, 1994). ישנן מחלוקות בעניין זה והעלייה המוגזמת בשיעור המקרים המדווחים בזמנים כאלה מעוררת לעיתים ספק לגבי אמנותה של התופעה (Kolak 1993; Matthews 1998; Hacking 1994; Gillett 1997). מילר (Miller) כותב שחייה של החולה סיביל הומצאו ע"י המטפלת של סיביל, כאשר הפכה את סיביל למקרה טיפולי ושוב על ידי המחברת, כאשר סיפורה של סיביל עובד לספר. כך שלדעתו במקרה זה 16 אישיותיות דומיינו או הומצאו. לדעתו, גם אם ישנו כאן מקרה של אישיות רבת פנים, כלל לא בטוח שהיו לסיביל יותר משתי אישיותיות (Hacking, 1994, p.233).

ד"ר וילבור וד"ר ג'קל – נקודת מפגש?

ד"ר וילבור, הפסיכיאטרית של סיביל, האמינה שאם סיביל תדע על קיום האישיותיות האחרות תתקדם האנליזה מהר יותר. היא תוכל להביא אליה את דבריהן של האישיותיות האחרות ולקרב אותה לזיכרונות אליהם הייתה אטומה. ד"ר וילבור מספרת לה שבפרקי הזמן 'הריקים' (כפי שסיביל כינתה אותם)

אורח רצוי ומשעשע בבתיהם... הוא היה עסוק, הרבה לשהות באוויר הצח, ופעל אך טוב. פניו כאילו נפתחו ואורו... ויותר מחודשיים היה הרופא שליו ושאנן" (סטיבנסון, 1996, עמ' 44). ניתן לראות בתיאורים אלה, אם גם משווים אותם למקרה של סיביל או למקרים אחרים שבהם מתארים הפרעת זהות דיסוציאטיבית, כתיאור של מה שאכנה "תקופת החלמה" או "בריאות נפשית". אם מסתכלים מנקודת המבט הפסיכולוגית על התקופה שבה ד"ר ג'קל הפסיק להתרועע עם מר הייד, אזי הכוונה בכך שד"ר ג'קל נמצא בתקופה של איחוד עם האישיות של מר הייד, או במילים אחרות מר הייד לא 'משתלט' עליו יותר, ולכן לא 'קיים'. (המונח משתלט הוא הגדרתה של ד"ר וילבור במקרה של סיביל כשהיא מנסה להסביר את מה שקורה לה).

מצבי הרוח של ד"ר ג'קל משתנים לעיתים תכופות. אטרסון מתאר בהמשך את ד"ר ג'קל כשחזר להתרועע עם מר הייד וקובע כי מצבו מחמיר: "בשנים עשר בחודש, ושוב, בארבעה עשר, נסגרה הדלת בפני עורך הדין. 'הרופא אינו יוצא מן הבית', אמר פול, 'ואינו רואה פני איש'. בחמישה עשר בחודש ניסה עורך הדין שוב, ושוב נדחה" (שם, שם). אפשר לראות את הסתגרותו ובדידותו של ד"ר ג'קל ובהחלט יש מקום להשוואה לאופן בו סיביל מתוארת. מר אטרסון כותב מכתב לד"ר ג'קל כשהלה משיב: "מכאן ואילך בכונתי לנהל אורח-חיים של בדידות גמורה. אל לך להיות מופתע, ואל לך לפקפק בדידותי, גם אם דלתי סגורה לעיתים קרובות אפילו בפניך. עליך להניח לי ללכת בדרכי האפלה שלי. הבאתי על עצמי עונש וסכנה שאינני יכול לומר מה הם. אם אומנם גדול החוטאים אני, הריני גם גדול הסובלים" (שם, עמ' 46).

למשפט שהזכרנו לעיל, "הריני גם גדול הסובלים", יש משמעות כפולה. במובן הפסיכולוגי הרי ד"ר ג'קל מרגיש כסיביל, המחלה גורמת לו סבל עמוק. אך ד"ר ג'קל מכנה עצמו גם – 'החוטאים'. כלומר, מבחינת העלילה הספרותית ניתן להבין שד"ר ג'קל מייחס את פעולת הרצח לעצמו. הוא טוען אני גדול החוטאים משום שהוא מקשר את הרצח שנעשה כביכול ע"י מר הייד – לעצמו. כבר ברמז זה אפשר היה להבחין בכך שד"ר ג'קל ומר הייד אחד הם. אך סטיבנסון המחבר, בוחר שדמותו של מר אטרסון תתעלם במכוון ממשפטים כפולי משמעות אלה, שאם נבחנו שלב אחר שלב מספרים לנו את סיפורו המלא של ד"ר ג'קל כבר בתחילה. יש כאן למעשה עובדה מאלפת, מצד אחד, במבט של סיפור מתח בלשי, אנו מפענחים את התעלומה של מעשה הרצח רק בסופה של העלילה. מצד שני, דרך המבט הפסיכולוגי – הרי כבר ניתנת לנו התשובה לגבי זהותו של הרוצח.

"הרגשתי שאני צעיר יותר, קל יותר... חשתי עם נשימת הראשונה בחיים החדשים הללו, שאני מרושע יותר פי עשרה, עבד נרצע לרוע ההיולי שבי... ובתוך כך הרגשתי פתאום שקומתי קטנה" (שם, עמ' 80-81). הרגשתו של ד"ר ג'קל עולה בקנה אחד עם הביטוי הפיזי – קומתו קטנה ממש. ד"ר ג'קל מכניס מראה לחדרו כדי להביט בעצמו ולראות שהוא אכן קטן גם במובן הפיזי. הוא מנסה לתת לכך הסבר תיאורטי: "כאן אוכל לדבר על התיאוריה בלבד... הצד הרע שבטבעי, שאליו העברתי כעת את עיקר יכולתי, היה חסון ומפותח פחות מן הצד הטוב שזה עתה נטשתי... לפיכך נדמה לי היה אדוארד הייד כה קטן יותר, רזה יותר וצעיר יותר מהנרי ג'קל" (שם, עמ' 82). "כאשר נעלמה גם החולשה, חשתי שחל שינוי באופי מחשבותיי... הבטתי כלפי מטה. בגדי היו תלויים ברישול על איברי שהתכווצו... שוב הייתי אדוארד הייד" (שם, עמ' 92). אפשר לראות שד"ר ג'קל ושאר דמויות המשנה מציינות בתיאורם שמר הייד הוא קטן קומה ולבוש בגדים הגדולים ממידתו.²

ד"ר וילבור מתארת את סיביל במילים הבאות:
 "סיביל אן נכנסה לחדר הרופאה מכווצת. היא לא דיברה אליה, אלא לחשה. אחרי מילות ההכרות, ישבה סיביל אן בשקט ובהתנה בחלל. היה זה כאילו מחקה את עצמה מהזירה, כמעט כאילו רמזה 'אני לא ראויה לתפוס מקום. סליחה שאני בכלל חיה'. יתירה מזאת, כשהדמות השלטת היתה סיביל אן, הגוף עצמו עבר שינוי ניכר. נראה היה כאילו הוא מתכווץ, פשוטו כמשמעו. בפעם הראשונה כשהופיעה, ככל שהגוף נראה כמתכווץ, כך נראתה החליפה האפורה שלבשה סיביל אן כמתרחבת. אותה חליפה התאימה להפליא לאישויות האחרות. אך על סיביל אן נראתה גדולה כשק. סיביל אן נדמתה כמתחבאת³ מאחורי החליפה המתרחבת" (שרייבר, 1987, עמ' 241). כשמשווים את שני הסיפורים אפשר לראות כי יש בהם תופעת ייצוג משותפת (שמצביעה על הפרעת הזהות הדיסוציאטיבית), הן כאשר מתארים את מר הייד והן כאשר ד"ר וילבור מתארת את סיביל.

נקודה אחרת היא תיאור מצבי הרוח והרגשות של סיביל ושל ד"ר ג'קל. עורך הדין אטרסון מתאר את התקופה שבה ד"ר ג'קל הפסיק להימצא בחברתו של מר הייד: "ועתה כשחדלה השפעתו של הזדון, החל ד"ר ג'קל בחיים חדשים. הוא יצא מהסתגרותו, חידש את קשריו עם חבריו, ונעשה שוב

² ישנן עוד דוגמאות רבות. אי אפשר להתעלם מכך בשל החזרה הרבה היוצרת הדגשה ברורה וזאת בניגוד לשאר תיאורי הדמויות. החזרה הרבה על קטנות קומתו באה לייצג רעיון מסוים שמקביל גם לסיביל.

3 הדגשה שלי.

שבהם היא לא זוכרת דבר ולמעשה חווה עצמה כלא קיימת. חלק חשוב בשלבי הטיפול שיביא להחלמתה הוא שסיביל תכיר בכך שאינה 'נעלמת' ושתהיה מודעת לאישויות שיש בתוכה, כמו כן שתזכור אירועים טראומטיים שחווה. בדומה לסיביל, גם ביצירה הספרותית ד"ר ג'קל מזכיר את חווית ההיעלמות:

מר אטרסון מקבל מעטפה שבה כתוב: 'לא לפתוח עד למותו או היעלמו של ד"ר הנרי ג'קל'. אטרסון לא האמין למראה עיניו והוא אומר: "כן, מדובר כאן על היעלמות. שוב, כבצוואה המטורפת שמכבר החזירה לבעליה, קשור כאן רעיון ההיעלמות להנרי ג'קל... (שם, שם). אנו רואים שרעיון היעלמות מופיע ואף מודגש. ההדגשה נעשית ע"י כך שמזכירים לנו כי כבר פגשנו קודם בעלילה את הרעיון של ההיעלמות, ואם הוא עבר עד כה בלא שימת לב מצד הקוראים הוא חוזר ונשנה. הרעיון הופיע קודם לכן בסיפור כאשר מר אטרסון קיבל את הצוואה: "נקבע בה לא זו בלבד שעם פטירתו של הנרי ג'קל יעבור כל רכושו לידי ידיו ומטיבו אדוארד הייד, אלא גם שאם ד"ר ג'קל 'ייעלם' או יעדר מסיבות לא מובנות לתקופה של יותר משלושה חודשים שלמים ורצופים" (שם עמ' 16). ה - DSM IV מפרט חמש הפרעות דיסוציאטיביות שאחת מהן היא הפוגה הדיסוציאטיבית (Fugue). היא מתאפיינת בעיקר בעזיבה, בנסיעה לא צפויה רחוק מן הבית, זאת בנוסף לבלבול לגבי הזהות העצמית או גם אימוץ של זהות חדשה. העזיבה יכולה להימשך שבועות או חודשים ארוכים. בהקשר זה, האם אפשר כעת להבין את המשפט בטקסט הספרותי – "אם ייעלם מסיבות לא מובנות?"

תחום התיאטרון: או מדוע המחבר סטיבנסון מרחיב דווקא בתיאורו של אטרסון ואף מתחיל בכך את הרומן?

בסיפור העלילה מר אטרסון מוטרד מאוד ממה שאכן כתוב בצוואה והקשר האמיץ בין ד"ר ג'קל למר הייד אינו נותן לו מנוח. הוא נמלא סקרנות ורוצה "לחזות בתווי פניו של מר הייד האמיתי". הוא מתמלא נחישות "אם הוא מר הייד (המתחבא), אמר בליבו, אהיה אני מר סיק (המחפש)" (שם, עמ' 19). אטרסון הוא הדמות המפענחת לבסוף את הסיפור והצוואה של ד"ר ג'קל מופקדת בידיו. אך לדעתי, ניתן לראות סיבה נוספת לכך שדווקא אטרסון מעורב כל כך בסיפור.

הסיפור נפתח בתיאורו של מר אטרסון עורך הדין למרות שהיצירה אינה נוטה לתיאורים רחבים של שאר הדמויות. אטרסון מתואר כך: "ואף על פי שנהנה מהצגות תיאטרון, לא בא בשעריו של שום תיאטרון זה עשרים שנה" (שם, עמ' 1). אפשר להבחין בהקבלה שקיימת בין ד"ר ג'קל לבין דמותו של

מר אטרסון ממשיך לעקוב אחר השינויים התכופים של ד"ר ג'קל: "השפעתו האפלה של הייד סרה, הרופא חזר לעיסוקו ולחבריו... שינוי גדול ולא צפוי כ"כ העיד על טירוף. אך מהתנהגותו ודבריו של לאניון, משתמע שיש לכך סיבה עמוקה יותר" (שם, שם). אפשר לראות גם את המשפט 'העיד על טירוף' במשמעות כפולה. מנקודת מבטנו אכן לטירוף זה יש משמעות עמוקה.

צד טוב מול צד רע

ד"ר ג'קל עורך מחקר רפואי, כשהנחה שלו היא שבכל אדם יש צד טוב וצד רע. הוא מחפש תרופה שתעזור לו להבין את הרוע האנושי. תוך כדי ניסיונות בחדר מעבדתו, רוקח ד"ר ג'קל סם/תרופה – "שהפרידה את כל הרשע שבתוכו מהווייתו המוסרית ונתנה לצדדיו הדחויים הוויה גופנית משלהם" (שם, עמ' 102). ד"ר ג'קל מעז לברוא את פנים נפשו בדמות בשר ודם, הוא טוען שבכל אדם יש צד תרבותי וצד פראי, בתוך האדם ישנם דחפים שמשותפים לנו ולבעלי החיים⁴.

בהפרעת הזהות הדיסוציאטיבית יכולים לבוא לידי ביטוי מאפיינים כגון: פיצול אישיותי ומעברים בין מצבי עצמי "רע" ועצמי "טוב". ישנו פיצול בייצוגים של העצמי וגם של האחר בין "טוב" ל"רע", מה שמוסיף להרגשת עצמי מעוררת Kernberg (1967; Herman 1992). אם עוקבים אחר המקרה של סיביל, אפשר לראות למשל מתוך 16 האישויות שסיביל מכילה, את ג'י אן ופגי לו כמייצגות את הכעסים והפחדים של סיביל שאותן היא מדחיקה ואין לה גישה מודעת אליהם. ג'י לו אשר מתוארת כאישיות שעושה "רק דברים רעים" כמו שבירת חלונות. בתקופת הילדות אישיות זו עושה את 'המעשים הרעים'. לעומתן למשל קלרה ונסי הן שתי אישיות הפועלות לפי צווי הדת על מנת להיות "אנשים טובים" כפי שאלוהים מצווה בכתביו.

נגלה מול נעלם

נקודה נוספת דרכה ניתן לראות קירבה בין המקרה של ד"ר ג'קל לבין המקרה של סיביל היא ההתמקדות במונח – "להיעלם". בזמן האנליזה סיביל מתארת את התחושה שלה – כשהיא 'נשלטת' ע"י אישיות אחרת היא חווה בתוכה תחושה של היעלמות. סיביל אינה מודעת לכך שהיא אישיות רבות וכשהיא מחליפה בין אישיות אחת לאחרת, היא מגדירה זאת כתחושה של היעלמות. את התקופה שבה היא מתפקדת כאישיות אחרת היא מכנה – "זמנים ריקים". כלומר, רגעים

⁴ מהדהדת בדבריו התיאוריה של פרויד לגבי מושג הטוב והרע, דחפים הדחקות וכ"ו. ראה למשל בתרבות בלא נחת (פרויד, 1930).

כיצד שמה של היצירה מעיד על סופה?

ד"ר ג'קל מכיל אישיות נוספת, אך כפי שנאמר לנו היא אישיות חבויה. כלומר, הוא אינו מודע לאישיות זו, היא נסתרת ממנו. ההנחה היא שמה שמבדיל אדם בריא בנפשו מאדם הלוקה בהפרעת זהות דיסוציאטיבית, היא העובדה שבהפרעה קיים נתק, דיסוציאציה, ואילו באדם בריא יש אינטגרציה בין האישיות, הוא מודע להן ומכיל אותן בתוכו. לאורך העלילה יש נתק במובן זה בין ד"ר ג'קל לאישיותו שהוא מכיל – מר הייד. "אני משתמש כל הזמן במילה הוא, כי אינני יכול להגיד אני" (סטיבנסון, 2001, עמ' 116). לכן, על פי רעיון זה ועל פי שם העלילה, אפשר לנחש את סופה – מותו של ד"ר ג'קל. היצירה מציגה את ד"ר ג'קל ומר הייד כנפרדים, קיים נתק ביניהם. הנתק, הדיסוציאציה, מבטא מחלה שבסופה הביאה לאבדון. זאת לעומת המקרה של סיביל שהחלימה, משום שבסוף האנליזה הכילה סיביל את כל 16 אישיותיה והצליחה לממש אינטגרציה ביניהן. לפיכך, על פי רעיון זה כותרת היצירה כבר מספרת לנו את סופה.

האם סטיבנסון לא היה פסיכואנליטיקן?

נכון שבמציאות סטיבנסון הינו סופר, אך לאחר ניתוח יצירתו במאמר זה, נחזור ושאל – האם הוא לא ניזקק לפחות למבט פסיכואנליטי כלשהו כדי להצליח בכתיבת יצירה שכזו? ביצירה ראינו שיש נתק בין מר הייד לד"ר ג'קל, אך מה לגבי המחבר?

באחרית-דבר כתוב שמוצאו של רומן זה הוא מחלום ביעותים שחלם סטיבנסון בתקופה שבה התגורר עם אשתו סמוך לאביו החולה בבית קטן בבורנמות'. על פי עדות אשתו, בשעות היום נאבק סטיבנסון עם מחזאי בן תקופתו שהתעקש שיכתבו יחד מחזה. סטיבנסון היה בסערת נפש, חלה הרעה במצבו, העבודה המפרכת הדירה את שנתו, גרמה שורה של איסורים שגזר עליו רופאו, ביניהם בדידות גמורה. בגלל (או בזכות) שינה טרופה נולד "המקרה המוזר של ד"ר ג'קל ומר הייד", וכפי שכינה זאת סטיבנסון - 'חלמתי סיפור בלהות נהדר'. מיד עם היקיצה שירטט במהירות רישום של ג'קל והייד. בזמן הכתיבה היה שקוע בתקופה בה סבל משטפי-דם מתמשכים וקבועים ובקושי הורשה לדבר. הצלחת היצירה הייתה מיידית. יחד עם זאת, הוא קיבל מכתבים מוזרים במיוחד מספירטואליסטים ותיאוסופים, שדימו לעצמם שהייתה לו הדרכה על טבעית כשצייר את דיוקן החיים הכפולים. באחד המכתבים נכתב שאם אכן הסיפור נבע מחלום, כדאי שיקבל את אמיתות התיאוסופיה, ואם לא יקבלן, ישתלטו 'כוחות הכישוף השחורים על נפשו' (סטיבנסון, 1996, עמ' 99-106).

אטרסון. שניהם מתוארים באישיותם כחד צדדיים, כאנשים המדחיקים את תכונותיהם ה'רעות': יצרים, כעסים ושניהם מצייתים לחוקי החברה באופן מחמיר. מכאן ניתן להניח שסטיבנסון המחבר רוצה להזהיר אותנו על ידי ההקבלה ביניהם, זאת אומרת שמה שקרה לד"ר ג'קל יכול לקרות לאטרסון, או במובן הרחב, ייתכן וזוהי אזהרה וכלולנו. הרי ד"ר ג'קל אומר לנו מפורשות: "אחרי הכול, הרהרתי לעצמי, אינני אלא ככל בני האדם" (2001, עמ' 114).

את ההקבלה בין מר אטרסון לד"ר ג'קל ניתן לראות גם במקל ההליכה שמשמש כסמל ביצירה. מציינים את מקל ההליכה כסימן ההיכר של מר הייד. את המקל נתן מר אטרסון במתנה לד"ר ג'קל. המקל תורם לקידום העלילה כי המקל משמש לזהות הרוצח. המקל השבור נמצא בביתו של מר הייד וחלקו השני נמצא בזירת הפשע. מר אטרסון נאחז במקל על מנת לגלות את הקשר בין מר הייד לד"ר ג'קל, מקל ההליכה מוליך אותו להתרת התעלומה ולפיצוח הקשר המסתורי. נוסף למקל שחושף את האמת, ישנם עוד שני סמלים נוספים והם קשורים לעולם התיאטרון. המחבר מציג אם כן את עניין התיאטרון לא במקרה. המסכה והראי הם מסמלי התיאטרון והם מצביעים על כפילות ובסיפור הם מובילים לחשיפת דמותו של מר הייד. סמלים שקשורים לרעיון של נגלה ונסתר.

מר אטרסון שואל את פול, רב המשרתים: "האדם שהסתתר מאחורי המסכה, האם אתה בטוח שהכרת אותו?" (סטיבנסון, 2001, עמ' 73). פול משיב: "למה זה שם מסכה על פניו?" (שם, שם). דרך השימוש במסכה מובא כאן הרעיון של היסוד הנגלה והנסתר, הנחבא. האלמנט השני הוא הראי. פול מציין שהמראה לא הייתה קודם בחדרו של ד"ר ג'קל אלא היא פריט חדש. סטיבנסון אף דואג להדגיש כי המראה הינה "חדשה בין הפריטים הישנים". פול שואל: "מה רצה הנרי ג'קל לראות בראי הזה?" (שם, עמ' 80). והתשובה היא כי ד"ר ג'קל רצה לראות את עצמו:

"ובכל זאת כשהסתכלתי באליל המכוער ההוא במראה, לא חשתי שום סלידה ממנו, אדרבה, שמחתי לקראתו. היצור הזה היה אף הוא אני עצמי. בעיני נראה טבעי ואנושי... נראה מדויק יותר מהקלסטר הפגום והחצוי שהייתי רגיל לכנותו עד אז, שלי" (1996, עמ' 82).

בראי הוא ראה את האני השלם שלו. הייתה אינטגרציה בין המשקיף בראי (ד"ר ג'קל) לבין ההשתקפות (דמותו השנייה – מר הייד). ד"ר ג'קל מבחין ומכיר כאן באישיותו הנוספת ומשייך אותה לעצמו. אפשר לראות אם כן שתחום התיאטרון מוזכר באופן מפורש ביצירה, או באופן עקיף על ידי המסכה, הראי והכפילות (שמסמלים את אמנות התיאטרון).

- סטיבנסון, ל.ר. (2001). ד"ר ג'קל ומר הייד, (תרגמה שלי מרון), נווה מונסון: אביב.
- שרייבר, פ.ר. (1987). סיביל, ת"א: כנרת.
- Berman, E., Multiple personality: psychoanalytic perspectives. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 62 (1981): 283-300.
- Braude, S.E. Commentary on A Discursive Account of Multiple Personality Disorder. *Philosophy Psychiatry and Psychology*, 4 (1997): 223-226.
- Charland, L.C. Character – Moral Treatment and the Personality Disorders, in Radden, J., *The Philosophy of Psychiatry*, Oxford: Oxford University Press, (2004), pp.64-77.
- Gillett, G. A Discursive Account of Multiple Personality Disorder. *Philosophy Psychiatry and Psychology*, 4 (1997): 213-222.
- Gillett, G. Multiple personality and irrationality. *Philosophical-Psychology*, (1991): 103-118.
- Hacking, I., *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton, N.J: Princeton University Press, (1995).
- Kolak, D. Finding Our Selves: Identification, Identity and Multiple Personality. *Philosophical Psychology*, 6 (1993): 363-386.
- Lizza, J. Multiple Personality and Personal Identity Revisited. *British Journal for the Philosophy of Science*, 44 (1993): 263-274.
- Matthews, S. Establishing Personal Identity in Cases of DID. *Philosophy- Psychiatry and Psychology*, 10 (2003): 143-151.
- Matthews, S. Personal Identity, Multiple Personality Disorder, and Moral Personhood. *Philosophical Psychology*, 11 (1998): 67-88.
- Radden, J. Identity – Personal Identity, Characterization Identity, and Mental Disorder, in Radden, J., *The Philosophy of Psychiatry*, Oxford: Oxford University Press, (2004), pp.133-146.
- Wilson, I., *All in the Mind*, N.Y: Doubleday & Company, (1982).

נטלי תורג'מן: במאית ושחקנית, חברה במרכז לתיאטרון אחר בעכו ובמרכז שלומי לתיאטרון אלטרנטיבי. דוקטורנטית בבית הספר לטיפול באמנויות. דו"אל: tnalyt@gmail.com

אפשר לראות בתיאורים אלה שיש אולי מעין דמיון בהתנהגותו של המחבר עם דמותו של ד"ר ג'קל, למשל בנימוק מהסביבה. אך כמובן יש גם הבדל רב ביניהם, אחרי הכול, הרי סטיבנסון לקח את כל אלה ותיעל אותם ליצירתו. נושא ה'משפחה' לא נזכר לאורך היצירה מלבד פעם אחת: "והשמיד את תמונותיו של אבי. ובעצם, אם לא היה מפחד מפני המוות, הרי כבר מזמן היה מאבד את עצמו לדעת ובלבד שיוכל לשתף גם אותי באבדון זה. אבל כנראה שאהבתו לחיים הייתה רבה" (סטיבנסון, 2001, עמ' 119).

דמותו של מר הייד משמידה את תמונות אביו של ד"ר ג'קל. מצאתי נקודה זו מעניינת לאור הרקע שהיצירה נכתבה, כאשר המחבר התגורר סמוך לאביו החולה. זוהי דוגמה, לדעתי, כיצד המחבר תיעל את כעסו ופחדיו אל תוך היצירה. זאת אומרת, שדמות בדיונית בעלילה (מר הייד) שורפת את התמונות ולא המחבר עצמו במציאות (סוג של סובלימציה). כמו כן, האזכור של המוות בעלילה והפחד מפניו מול ידיעתנו את הרקע על אביו החולה. לבסוף, לדעתי הנקודה החשובה ביותר היא האמירה אחרי הכול ולמרות הכול - על אהבת החיים. היצירה עצמה מעצם זה שהינה דנה ב'טוב המוחלט' שמיוצג בדמותו של ד"ר ג'קל ובר'ע המוחלט' שמיוצג על ידי דמותו של מר הייד, מבטלת את הדיכטומיה הזו בין טוב לרע, מאחר והם באים לידי ביטוי בסיפור אחד.

לסיכום

נקודת המבט המשולבת של שני הסיפורים, "ד"ר ג'קל ומר הייד" והמקרה של סיביל, מפרים זה את זה ויש בכך תרומה. ניתן להתבונן על הטקסט הספרותי של סטיבנסון ממבט פסיכואנליטי ולנתח אותו לאור הפרעת הזהות הדיסוציאטיבית כך שהיצירה מקבלת ממד נוסף. נראה שביוצר סטיבנסון, בניגוד לד"ר ג'קל, יש אינטגרציה בין האישיות, כך שהוא תיעל קשיים בחייו אל תוך היצירה הספרותית. לכן, גם אם יש דמיון כלשהו בין ד"ר ג'קל למחבר – הרי יש חשיבות רבה לסוף: באחד (בעלילה) יש נתק המביא לאבדון, ובשני (בחיים) יש אינטגרציה המביאה ליצירת מופת. לעניות דעתי, ללא אינטגרציה של היוצר לכל צדדיו ואישיותיו, לכל החלקים והפנים שהוא מכיל בתוכו, יצירה זו, ספק רב אם יכלה להתגלות.

ביבליוגרפיה

- ברין, ע., לב-ויזל, ר. (2007). פנים רבות לה, בנימינה: נהר ספרים.
- סטיבנסון, ל.ר. (1996). ד"ר ג'קל ומר הייד, (תרגמה בתיה גור), ת"א: עם עובד.